

Культурний ландшафт як спадщина: пропозиції для України з досвіду окремих країн Європи

Катерина Поливач

к. геогр. н., незалежна наукова співробітниця відділу суспільної та регіональної географії
Інституту географії Словацької академії наук,
вул. Штефаникова, 49, Братислава, 81473, Словаччина,
e-mail: geogpoly@savba.sk, <https://orcid.org/0000-0001-6823-3431>

Мета цієї публікації – розроблення пропозицій щодо впровадження концепту культурного ландшафту у сфері охорони та збереження культурної і природної спадщини на засадах виконання відповідних міжнародних зобов'язань України та запровадження кращих механізмів та практик окремих європейських країн. Методологія дослідження ґрунтується на описовому якісно-порівняльному підході, що дав змогу розкрити особливості досвіду збереження культурного ландшафту як спадщини у окремих країнах ЄС – представників «старої Європи (Італія та Іспанія), постсоціалістичного (Польща, Словаччина, Чехія) та пострадянського (Латвія і Литва) простору. Вивчення європейського досвіду здійснювалось через призму виконання вимог Європейської ландшафтної конвенції та можливостей його практичного застосування в Україні. Аналіз прикладів з практичного впровадження європейськими країнами концепту культурного ландшафту у порівнянні із практикою в Україні дав змогу визначити головні проблеми у цій галузі та окреслити орієнтовні напрями у можливій стратегії їх вирішення, основні механізми, інструменти і конкретні заходи з їх реалізації. Першочерговим заходом у формуванні такої стратегії може стати розроблення та схвалення урядовим розпорядженням Національного плану дій з охорони та збереження культурно-ландшафтної спадщини України. Загальною метою цього плану на найближчі 5-10 років має стати забезпечення охорони, збереження та дбайливого використання культурних ландшафтів країни шляхом: приведення законодавства країни у відповідність до системи правових та нормативних стандартів ЄС з питань охорони, регулювання та планування ландшафтів; врахування цих питань при формуванні та реалізації державної культурної, екологічної та містобудівної політики та включення, як неодмінної складової, до стратегії повоєнної відбудови України; привернення суспільної уваги та залучення громадськості до охорони та популяризації культурних ландшафтів.

Ключові слова: культурний ландшафт, культурна і природна спадщина, культурно-ландшафтна спадщина, культурно-ландшафтний підхід, європейський досвід.

Як цитувати: Поливач Катерина. Культурний ландшафт як спадщина: пропозиції для України з досвіду окремих країн Європи / Катерина Поливач // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія», 2023. – Вип. 59. – С. 190-208. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-59-14>

In cites: Polyvach Kateryna (2023). Cultural landscape as heritage: proposals for Ukraine from the experience of certain European countries. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology", (59), 190-208. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-59-14> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Питання збереження культурних ландшафтів за допомогою пам'ятко-охоронних механізмів на міжнародному рівні почало вирішуватись з 1992 р., коли ця дефініція була включена в Керівні настанови до реалізації Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (далі – Конвенція ВКПС).

Зазначені Керівні настанови визначили культурні ландшафти як об'єкти культурної спадщини, що представляють собою «спільні творіння людини і природи», які ілюструють еволюцію людської спільноти і поселень з плином часу, що відбувалася під впливом фізичних обмежень і / або можливостей, що накладаються або надаються природним місцем існування людини, а також соціальних, економічних і культурних чинників, що змінюють один одного, як зовнішніх, так і внутрішніх [37].

Включення культурних ландшафтів, як окремої номінації до Списку всесвітньої спадщини, та їх інтенсивно зростаюча кількість (станом на кінець 2023 р. номінація включала 126 об'єктів з 67

держав або 10,5 відсотка від загальної кількості об'єктів Списку), засвідчили про велику зацікавленість урядів, широкої громадськості та місцевих спільнот до збереження культурної і природної спадщини (далі – КПС) на засадах їх взаємозв'язку та взаємодії та застосування культурного ландшафту як одного з кращих, фундаментальних та ефективних інструментів збереження спадщини на всіх територіальних рівнях.

Україна ратифікувала Конвенцію ВКПС ще у 1988 р., однак перша згадка про існування, необхідність та особливості збереження пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, у вітчизняному законодавстві з'явилась лише через 30 років.

Про існування пам'яток всесвітньої природної спадщини в країні (а саме, об'єкту «Первісні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи», понад 25% території якого розташовані в Україні, з найбільшою у світі за суцільною площею букових пралісів) та необхідність її аналогічного правового збереження законодавець не згадує. Як нас-

лідок, термін «природна спадщина» досі не імплементовано і відповідної законодавчої та нормативно-правової бази не розроблено [11]. Хоча, згідно Статуту ООН міжнародні зобов'язання повинні не просто дотримуватися, а сумлінно виконуватися, процес їх імплементації Україною у сфері охорони КПС не витримує жодної критики.

У 2000 р. у Флоренції Рада Європи прийняла «Європейську ландшафтну конвенцію» (далі – ЄЛК), яку уже ратифікувало 40 держав Європи. Цілями ЄЛК є сприяння охороні, регулюванню та плануванню ландшафтів. Ландшафт в цій Конвенції означає територію, як її сприймають люди, характер якої є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів. Це стосується ландшафтів, які можна вважати унікальними, а також звичайних або деградуючих ландшафтів. Кожна Сторона ЄЛК зобов'язується: визнавати ландшафти у законі як суттєвий компонент оточення людей, як вираження різноманітності їхньої спільної КПС та як основу їхньої ідентичності; визначати та впроваджувати ландшафтну політику, спрямовану на охорону, регулювання і планування ландшафту шляхом здійснення конкретних заходів; встановлювати порядок участі широкого загалу, місцевих і регіональних органів влади та інших сторін, заінтересованих у визначенні та впровадженні ландшафтної політики; включати ландшафт до своєї політики у сфері регіонального та міського планування та до своєї культурної, екологічної, сільськогосподарської, соціальної та економічної політики, а також до будь-якої іншої політики, що може безпосередньо або опосередковано впливати на ландшафт.

Серед конкретних заходів, обов'язкових для кожної Сторони ЄЛК: підвищення рівня обізнаності суспільства, приватних організацій та органів державної влади щодо цінності ландшафтів, їхньої ролі та змін у них; ідентифікації ландшафтів на всій її території; освіти та підготовки спеціалістів у галузі оцінки ландшафтів та роботи з ними; впровадження інструментів, спрямованих на охорону, регулювання та/або планування ландшафту.

У ст.11 ЄЛК також заснувала Ландшафтну відзнаку Ради Європи, метою якої є відзначення взірцевих практичних ініціатив, спрямованих на успішне досягнення цілей якості ландшафтів на територіях Сторін Конвенції [3].

Україна підписала ЄЛК 17 червня 2004 р. та ратифікувала згідно відповідного Закону від 7 вересня 2005 р. № 2831-IV. Міжнародні зобов'язання

у цій сфері охорони передбачали, в тому числі, запровадження відповідних правових засад, належних організаційних та економічних механізмів і інструментів з метою формування національної ландшафтної політики та створення сучасної системи охорони, збереження, використання та регулювання ландшафтами.

Однак, перша і, до цих пір, єдина спроба імплементації Конвенції шляхом прийняття Верховною Радою України проекту Закону України «Про ландшафти» у 2012 р. була невдалою. Лише через 10 років проектом «Плану відновлення України» (липень 2022 р.) було передбачено розроблення нової редакції цього закону з граничним терміном прийняття у 2024 р.

Вагомим чинником прийняття цього рішення та загальне прискорення виконання Україною міжнародних правових зобов'язань у сфері охорони КПС є конституційно визначений стратегічний курс на європейську інтеграцію та офіційне отримання 23 червня 2022 р. статусу кандидата в члени Європейського Союзу. Неодмінною умовою прийняття нових членів до ЄС є приведення законодавства країни-кандидата у відповідність до системи правових та нормативних стандартів ЄС (*acquis communautaire*), яка включає директиви, регламенти, рішення, рекомендації, конвенції, загальні стратегії тощо.

Серед факторів, що сприятимуть досягненню необхідних здобутків на цьому шляху, може стати вивчення досвіду тих зарубіжних країн Європи, які започаткували розбудову своїх національних концепцій і систем охорони КПС, в тому числі культурних ландшафтів, задовго до прийняття даних міжнародних документів та за минулі десятиліття успішно реалізували їх на практиці.

Результати цих зусиль, наприклад, гідно представлені у Списку всесвітньої спадщини – так, за категорією «культурний ландшафт» Італія і Франція має по 8 об'єктів кожна, Велика Британія – 6, Іспанія і Німеччина – по 5, Чехія – 4.

Україна, попри величезний історико-культурний та природний потенціал, в цій категорії Списку представлена лише одним об'єктом – *стародавнім містом Херсонесом Таврійським і його Хорою (2013), який, як це не дивно виглядає, у нашій країні з формальних причин таким не вважається.*

Стан культурно-ландшафтної спадщини¹, який викликає давнє занепокоєння громадськості, багатократно погіршився внаслідок повномас-

¹ Для цілей даного дослідження, під *культурно-ландшафтною спадщиною* розуміється сукупність культурних ландшафтів, охоплених існуючими територіальними організаційно-правовими формами та механізмами охорони КПС на міжнародному, національному та місцевому рівнях. Під *культурним ландшафтом* розуміється цілісний

образ культурно-природного локального територіального утворення, яке є спільним продуктом історичної та сучасної взаємодії даного суспільства і навколишнього середовища визначної культурної значущості, що цінується та охороняється за її культурні (матеріальні і духовні) та природні якості [5].

штабної збройної агресії росії проти України. Зруйновані та потребують відбудови громадські простори майже 1900 міст і сіл, постраждало 20% територій ПЗФ, зафіксовано пошкодження та руйнування понад 1 тис. пам'яток культурної спадщини, музеїв, релігійних споруд (<https://culturecrimes.mkp.gov.ua/>).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загальний обсяг наукових досліджень у світі з питань збереження ландшафтів як КПС вимірюється тисячами праць з різних галузей знань: географії, культурології, містобудування та територіального планування, ландшафтної архітектури, правознавства, тощо. Зазвичай, вони присвячені загальним теоретичним, методологічним, практичним або іншим аспектам у цій сфері або акцентують свою увагу на результатах, отриманих в межах окремо взятої країни чи її території. Значно менша кількість публікацій з цього доробку припадає на дослідження, які носять порівняльний (компаративний) аналіз систем або підсистем (правових, інституційних, нормативних, наукових, методичних тощо) різних країн.

Наприклад, деякі дослідження зарубіжних вчених останніх років присвячені законодавчим аспектам охорони «характерного вигляду (культурного) ландшафту» [26]; оцінці поточного стану національних систем ландшафтного планування після підписання ЄЛК з особливим акцентом на політику та інструменти планування [18]; огляду інтегрованих ландшафтних ініціатив (проектів, програм, платформ, комплексів заходів тощо) [23]; питанню ідентифікації природних ландшафтів [33]; підходам щодо типології, класифікації, ідентифікації і картографування ландшафтів в різних країнах світу з метою визначення основних методологічних стратегій [42] тощо.

Зарубіжний досвід збереження ландшафтів у вітчизняній науковій літературі представлений одиничними публікаціями. Зокрема, в деяких дисертаційних дослідженнях з природоохоронного права розглядається питання правового регулювання ландшафтного використання та охорони земель в Україні, в тому числі, в порівнянні з окремими країнами та виконано порівняльний аналіз регулювання охорони ландшафтів в Україні та Європейському Союзі (О.В. Лозо, 2015).

Аналогічно, в дисертаційних дослідженнях з пам'яток охоронного права розглядаються питання, дотичні до впровадження культурно-ландшафтного підходу до охорони культурної спадщини на прикладі окремих країн Європи (О. В. Спіфанов, 2018; Т. В. Мазур, 2021).

Важливим видається інтерес ландшафтознавців до дослідження досвіду Великої Британії щодо залучення концепції ландшафту у системі ухвалення рішень в окремих сферах практичної

діяльності – просторовому плануванні, охороні природи, збереженні культурної спадщини та ін. [13].

Загалом, проблема вивчення європейських практик з метою визначення можливостей та напрямів їх привнесення до державної ландшафтної політики, механізмів і інструментів її реалізації залишається невирішеною.

Формулювання мети статті. *Мета* цієї публікації – розроблення пропозицій щодо впровадження концепту культурного ландшафту у сфері охорони та збереження культурної і природної спадщини на засадах виконання відповідних міжнародних зобов'язань України та запровадження кращих механізмів та практик окремих європейських країн.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

– вивчення та аналіз сучасного стану культурно-ландшафтною спадщини України та вітчизняного досвіду щодо забезпечення її збереження;

– вивчення та аналіз досвіду окремих європейських країн із впровадження концепту культурного ландшафту в контексті можливостей його практичного застосування в Україні;

– розроблення пропозицій щодо основних напрямів дій з охорони та збереження культурно-ландшафтною спадщини України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасний стан культурно-ландшафтною спадщини України та вітчизняний досвід щодо забезпечення її збереження

У чинне законодавство України не впроваджено термін «культурний ландшафт», прийнятий Конвенцією ВКПС. Натомість, Законом України «Про охорону культурної спадщини» (далі – ЗУ ПОКС) в якості окремого типу виділяються «визначні місця» – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду». Однак, на відміну від інших типів культурної спадщини (окремих споруд та їх комплексів/ансамблів) ця дефініція жодним чином не була деталізована відповідними підзаконними, нормативними та методичними документами та, як результат, з причин їх повної формалізованої відсутності не враховується у державній статистичній звітності.

Як окремий вид, ЗУ ПОКС виділяє «ландшафтні об'єкти», під якими розуміються «природні території, які мають історичну цінність» (ст. 2) [8]. Ця дефініція входить у протиріччя з їх трактуванням Конвенцією ВКПС як «спільних витворів людини та природи» та акцентує увагу на природній складовій ландшафту. Про тісний зв'язок з ландшафтами законом наголошується при визначенні інших видів культурної спадщини, таких, як

об'єкти садово-паркового мистецтва та об'єкти містобудування. Примітно, що за відсутності законодавчо визначеного терміну, наприклад, в Законі України від 9 квітня 1999 р. №586-ХІV «Про місцеві державні адміністрації» йдеться мова про «палацово-паркові, паркові та історико-культурні ландшафти», охорону, реставрацію та використання яких мають організувати місцеві державні адміністрації.

Опосередкованою та важливою формою правового захисту культурних ландшафтів стало запровадження інституту охоронного зонування: у 1948 р. – у вітчизняну пам'яткоохоронну діяльність, а з 1978 р. – у законодавство. У чинному ЗУ ПОКС з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, історико-культурних заповідників, історико-культурних заповідних територій та об'єктів всесвітньої спадщини визначаються зони охорони (охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару) і буферні зони (ст. 32-1). Згідно із внесеними змінами у 2021 р. до ЗУ ПОКС також введено термін «територія пам'ятки» – яка «історично і топографічно пов'язана з розпланувально-просторовою еволюцією пам'ятки, для якої визначається спеціальний охоронний режим її використання з метою збереження цілісності пам'ятки» (ст. 14-1). Відомості про визначені межі і режими використання території пам'ятки, зон охорони, буферних зон, історичних ареалів населених місць вносяться до Державного земельного кадастру, містобудівного кадастру як відомості про обмеження у використанні земель [8].

На основі вищезазначених положень законодавства були розроблені відповідні підзаконні акти та нормативні документи (зокрема, державні будівельні норми – ДБН Б.2.2-12:2019. Планування та забудова територій) та плануються до розроблення в наступні роки проекти постанов Кабінету Міністрів України щодо порядку визначення меж та режимів використання зон охорони, території пам'ятки та буферної зони.

Одним із завдань *природоохоронного законодавства*, згідно ст. 1. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. №1264-ХІІ, визначено збереження ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною. Цим же Законом ландшафти віднесені до об'єктів державної охорони і регулювання використання на території України, зокрема, особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду й інші природні території та об'єкти, що визначені відповідно до законодавства (ст. 5) та утворюють єдину територіальну

систему (ст. 60-63) [9]. Основними формами правової охорони і регулювання використання природного ландшафту, згідно із з положень Закону України «Про природно-заповідний фонд України», виступають регіональні ландшафтні парки, ландшафтні заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи та штучно створені об'єкти: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [10].

З інших чинних нормативно-правових актів слід акцентувати увагу на Державному стандарті України «Захист довкілля. Ландшафти. Терміни та визначення понять», підготовлений Інститутом гідротехніки і меліорації УААН [2]. Його концепція з дублюванням багатьох норм та положень пов'язані зі стандартами колишнього СРСР: «ГОСТ 17.8.1.01-86 Охорона природи. Ландшафти. Терміни та визначення» «ГОСТ 17.8.1.02-88 Охорона природи. Ландшафти. Класифікація», розроблених в Інституті географії СРСР під керівництвом В.С. Преображенського. Як наслідок, у ДСТУ не відображені міжнародно визнані концепти Конвенцій ВКПС та ЄЛК, що ставить під сумнів правомірність підходу авторів.

Загалом, деталізоване правове регулювання ландшафтами як окремого напрямку в Україні відсутнє, незважаючи на спробу його започаткування шляхом прийняття проекту Закону України «Про ландшафти», який з 2009 р. розглядався Верховною Радою України. Після трьох років обговорень та прийняття його було відхилено президентом країни, вето якого депутати не змогли подолати. Головне юридичне та Головне науково-експертне управління Верховної Ради, підтримуючи наміри законодавця щодо необхідності збереження та невиснажливого використання ландшафтів України та доцільність прийняття окремого закону з питань ландшафтів, акцентували увагу на наступних зауваженнях, які зумовили негативний результат розгляду:

– неврахування у повній мірі приписів європейської ландшафтної політики, зокрема ті, що містять визначення ключових термінів у даній сфері, наприклад, щодо невизнання в Законі ландшафтів як вираження різноманітності їхньої спільної КПС, та як основу їх ідентичності (ст. 14);

– невизначеність механізмів, які б забезпечили реальну охорону ландшафтів та їх збереження, зокрема, декларативний характер положень Закону, де йдеться про участь громадян та їх об'єднань у заходах щодо охорони та використання ландшафтів (ст. 11), запровадження та проведення моніторингу ландшафтів (ст. 13), про державний облік ландшафтів (ст. 16), компоненти, межі і розміри ландшафтів (ст. 17) тощо [7].

Необхідно також зауважити, що визначення багатьох термінів та юридичних категорій,

наприклад, ландшафту, антропогенного ландшафту, елементи та компоненти ландшафту та інших (ст. 2) та запропонована класифікація ландшафтів за різними критеріями (ст. 14), що включені до Закону, ґрунтуються на вищезазначеному стандарті колишнього СРСР, без врахування сучасних зарубіжних наукових досліджень та досвіду їх законодавчого впровадження. Введення державного обліку територій ландшафтів, як складової частини Державного земельного кадастру, державних кадастрів інших природних ресурсів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, Державного реєстру нерухомих пам'яток України, державної статистичної звітності (ст. 16) виглядає вкрай гіпотетичною та проблематичною ініціативою, особливо в умовах, коли чинне законодавство не відносить ландшафти до природних ресурсів та відсутні нормативно встановлені процедури ідентифікації, розмежування та віднесення ландшафтів до тих чи інших категорій і груп.

Таким чином, в разі включення до «Плану відновлення України» розроблення нової редакції цього закону вимагатиме суттєвих та принципових змін його концепції та змістового наповнення.

Логічним результатом того, що ландшафт до цих пір законодавчо не закріплений як компонент довкілля людей та їх культури, є повна відсутність цього поняття в стратегіях державної культурної та екологічної політики, відповідному *стратегічному і програмно-цільовому плануванню* на державному, галузевому і регіональному рівнях.

Діяльність з наукового і методичного забезпечення з впровадження та популяризації культурно-ландшафтного підходу в Україні здійснюють установи та організації центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, зокрема, міністерств України: МКІП, захисту довкілля та природних ресурсів (Міндовкілля), розвитку громад та територій (Мінінфраструктури), освіти і науки (МОН), Національної академії наук України, Української академії аграрних наук, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури та інших.

На відміну від багатьох зарубіжних країн, концепт культурного ландшафту став об'єктом дослідження багатьох українських пам'ятознавців, істориків, архітекторів, географів, природоохоронців, правників, краєзнавців, лише на початку ХХІ століття, як у вигляді теоретико-методологічних досліджень, так і виконаних на регіональному рівні науково-прикладних досліджень.

Цільове вивчення історико-культурних особливостей ландшафтів з метою їх подальшого збереження як об'єктів культурної спадщини, ще не отримало свого належного місця та відображення

в науковому географічному середовищі, незважаючи на значний розвиток ландшафтознавчих досліджень в останніх декількох десятиліттях. Зокрема, С.В. Міхелі (2016) у своєму дисертаційному дослідженні відзначає факт створення потужних і стабільних центрів та шкіл розвитку ландшафтознавства у Київському, Львівському, Одеському, Чернівецькому, Таврійському національних університетах, Інституті географії НАН України, Вінницькому, Тернопільському, Криворізькому та Уманському педагогічних університетах. Це забезпечило комплексне фізико-географічне вивчення ландшафтів у всіх регіонах країни та широкое розповсюдження досліджень природної складової ландшафтів для визначення потенційних об'єктів та територій для природоохоронного заповідання. Ваговим імпульсом із започаткування вивчення культурних ландшафтів у цьому контексті стало ухвалення ЄЛК та її ратифікація Україною, що підкреслюється ландшафтознавцями, які наголошують на «суспільній потребі» в таких дослідженнях та «ефективності ландшафтного підходу, яка виявилася у формуванні принципово нових об'єктів спадщини» [1].

Тривалий час основним осередком практичної діяльності з впровадження культурно-ландшафтного підходу у сфері охорони та збереження культурної спадщини був НДІ пам'яток охоронних досліджень (НДПД) МКІП, співробітниками якого за період 2000-2016 рр. було виконано значний обсяг робіт з розроблення проектів нормативних документів, науково-методичних рекомендацій та здійснення прикладних наукових досліджень, за результатами яких деякі з культурних ландшафтів були занесені до переліку об'єктів культурної спадщини. Однак, розроблені НДПД проекти Положення про визначні місця, Методичних рекомендацій щодо визначення ландшафтних об'єктів культурної спадщини (культурних ландшафтів), Методичних рекомендацій щодо заповнення облікової картки об'єкта культурної спадщини за видом «ландшафтний» та паспорта об'єкта культурної спадщини за видом «ландшафтний», Методичних рекомендацій з визначення предмета охорони ландшафтних об'єктів культурної спадщини тощо не отримали підтримки ні МКІП, ні інших центральних органів виконавчої влади та відповідного нормативно-правового відображення.

Після реорганізації НДПД, який з квітня 2017 р. носить назву – «Український державний інститут культурної спадщини», відсутні будь-які відомості про виконання науково-дослідницьких праць, оприлюднення їх результатів в Національному репозитарії академічних текстів та припинено видання збірника наукових праць. Подібна ситуація спостерігається ще з одним важливим

осередком досліджень ландшафтів як пам'яток культурної спадщини – Центром пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, заснованим у 1991 р.

Існуючі недоліки, неконкретність та розпливчастість існуючого вітчизняного законодавчого визначення культурного ландшафту обумовили подальші труднощі у розробленні та, як наслідок, незатвердженні відповідних нормативно-правових актів та методичних рекомендацій про порядки його виявлення, визначення предмета охорони, підготовки облікової та іншої документації тощо. Це призвело до повної невизначеності того, за якими критеріями, ознаками, в яких топографічних межах та, відповідно, категоріях значення виявляти ландшафтні об'єкти культурної спадщини, несистемності у прийнятті рішень та парадоксальних результатів цієї, загалом скромної, діяльності за минулі більш ніж 20 років існування цього виду пам'яток.

Станом на кінець 2023 р. до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за цією категорією внесені лише 8 об'єктів, які підлягають охороні як окремі територіальні утворення, з них: «Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки Війська Запорозького» (2009) у Миколаївській області та «Замкова гора у м. Чигирин» Черкаської області (2012) – національного значення; «Урочище «Дуб Максима Залізняка» у х. Будда та «Урочище «Три криниці» у с. Суботові Чигиринського р-ну (2009); «Історичний ландшафт Київських гір і долини рік Дніпра у м. Києві» (2010), «Історичний ландшафт давньоруського м. Вишгород» (2010); «Історичний центр міста Глухова XII-XVIII ст.» (2014) та «Міський сад м. Полтава» (2019) – місцевого значення.

Загалом, це неприпустимо мало, однак при цьому слід зважати, що до введення цього поняття у чинне законодавство, на державний облік взято багато об'єктів за іншими видами спадщини, які відповідають критеріям Конвенції ВКПС та ЄЛК. Попередній розгляд об'єктів, які охороняються згідно пам'яткоохоронного або природоохоронного законодавства України та підпадають під встановлені міжнародним законодавством критерії визначення як культурного ландшафту, свідчить про їх значну кількість та велике типологічне різноманіття. Наприклад, до категорії культурних ландшафтів можуть бути віднесені понад 320 пам'яток садово-паркового мистецтва, оскільки характеризуються «поєднанням паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами» [8] та серед яких є видатні об'єкти національного значення – парки «Софіївка» в Умані, «Олександрія» у Білій Церкві,

«Качанівка» та «Тростянець» на Чернігівщині та інші.

Крім того, збереження ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною є одним із завдань і природоохоронного законодавства. Основними формами правової охорони і регулювання використання ландшафтів виступають парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (понад 570 об'єктів, з них 89 – загальнодержавного значення, при чому, значна частина яких захищені також пам'яткоохоронним законодавством), дендрологічні парки, ботанічні сади, ландшафтні заказники тощо.

Відсутність тривалого законодавчого невизнання культурного ландшафту, не встановлення меж, предмету охорони, історико-культурної цінності та категорії значення призводить до можливості його безкарного руйнування та знищення. Наприклад, пам'ятка «Історичний ландшафт Київських гір», у склад якого входять об'єкт Списку всесвітньої спадщини (Києво-Печерська Лавра) та номінант на включення до нього (Андріївська церква), з орієнтовною загальною площею майже 2800 га, є лише пам'яткою ландшафту місцевого значення.

За даними МКІП, тільки 9% об'єктів, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток, мають розроблені і затверджені в установленому порядку межі і режими використання зон охорони. Із загальної кількості об'єктів (140 тис.), які перебувають на державному обліку, території визначені лише для 1%. Враховуючи те, що землі, на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, відповідно до статті 53 Земельного кодексу є землями історико-культурного призначення порядок використання яких визначається законом, така ситуація не може не відобразитись на регламентації правил та процедур, пов'язаних з використанням таких земель.

В результаті, має місце хаотичний, слабо контрольований та зовсім байдужий до збереження культурних та природних цінностей розвиток комерційного житлового та офісного будівництва. Як наслідок – деформація або втрата унікальних ландшафтів у багатьох містах та селах країни, втрата традиційного історичного середовища та цілісності сприйняття його образу.

Наведені факти свідчать про те, що в Україні без міжнародно визнаної необхідності посилення державних, приватних і громадських зусиль на збереженні культурно-ландшафтної спадщини та створенні відповідної системи законодавчого, нормативно-правового, наукового і методичного забезпечення буде вкрай важко зупинити тенденцію поступової деградації ландшафтів.

Досвід окремих європейських країн у сфері збереження культурно-ландшафтної спадщини в контексті можливостей його практичного застосування в Україні

Ключова роль ландшафту, як невід'ємної складової людства, його культури, ідентичності та навколишнього природного середовища визнається однією із засадничих умов його збереження як спадщини при формуванні державної культурної та природоохоронної політики та законотворчої діяльності в європейських країнах вже протягом багатьох десятиліть.

При цьому, кожна держава має свої особливості формування та реалізації такої стратегії і застосовує різноманітні механізми, які важливо враховувати при доцільності їх можливого впровадження в Україні. З цих вихідних положень та після вивчення численних публікацій з ландшафтної тематики було вирішено зупинитися на більш детальному розгляді та аналізі досвіду у країнах ЄС, що представляють так звану «стару Європу» (Італія та Іспанія), постсоціалістичний (Польща, Словаччина, Чехія) та пострадянський (Латвія і Литва) простір.

В першу чергу розглядається діяльність із збереження культурного ландшафту в наступних аспектах: його законодавчого визнання, створення та функціонування відповідної державно-управлінської системи, включення до документів із стратегічного, програмно-цільового та просторового планування, розроблення нормативно-правового та методичного забезпечення, розвитку наукових досліджень щодо виявлення, ідентифікації, типології, картографічної візуалізації та популяризації, що представляє суттєвий інтерес для цілей використання в Україні.

Італія є єдиною серед країн Європи, де правове регулювання збереження та захисту ландшафтів здійснюється на всеохоплюючому системному рівні: в країні ландшафт закріплений як об'єкт статті Конституції, є об'єктом спеціального кодифікованого закону та ряду регіональних правових актів і включено до статей інших, більш загальних законів.

У статті 9 Конституції Італії 1947 р. йдеться про те, що держава повинна забезпечувати охорону природних видів ландшафту, історичної та мистецької спадщини нації. Право на ландшафт і природну красу, один із фундаментальних принципів Конституції, бере свій початок у стародавньому законі Фердинанда II Бурбонського від 19 липня 1841 р.

Започаткування правової охорони ландшафту у країні мало місце з прийняттям Закону від

11 червня 1922 р. № 778 про охорону природної краси та об'єктів особливого історичного значення або Закону **Кроче** (за ім'ям його ініціатора Бенедетто **Кроче**), в якому ландшафт розглядався як комплекс **природних красвидів** країни, осередок історичної та **культурної самобутності** громади і, як такий, вартий захисту [34]. Про формування системної охорони як пам'яток архітектури, так і ландшафтів, що їх оточують, можна стверджувати, починаючи з 1939 р., коли прийняття Закону від 29 червня 1939 р. №1497 про захист природної краси у поєднання із Законом від 1 червня 1939 р. №1089 про захист культурних цінностей, дав успішні результати в обох сферах.

Підписання Італією у 2000 р. ЄЛК та її ратифікація у 2006 р., в умовах розширення та урізноманітнення пам'яткоохоронного та природоохоронного законодавства стало важливою передумовою щодо його трансформації. Для систематизації і охоплення основних засад, принципів та конкретних аспектів комплексного регулювання цієї сфери, що спираються на національні закони та норми міжнародного права, було прийнято консолідований Кодекс культурної спадщини і ландшафту або Кодекс Урбані, названий за ім'ям його ініціатора Д. Урбані, затверджений законодавчим декретом №42 від 22 січня 2004 р. [19]. Кодекс Урбані, який забезпечує законодавчу реалізацію ст.9 Конституції щодо захисту культурної спадщини (ст.1) у складі культурних цінностей і ландшафтних цінностей (активів) (ст.2), містить положення дотичних до цієї тематики законів 1939 та 1985 років. До ландшафтних цінностей (активів) Кодекс Урбані включає споруди та зони (ділянки), наділені історичною, культурною, природною, морфологічною та естетичною цінністю (ст. 2, п. 3, ст. 134). Італійський дослідник М.Д. Раолуссі (2008) підкреслює, що на відміну від попередніх законів, які не пропонували визначення культурного ландшафту, Кодекс Урбані точно визначає термін «ландшафт» як «територію, що виражає ідентичність, характер якої походить від дії природних і людських факторів та їх взаємозв'язків» (ст. 131)². Це доводить, що концепції, запроваджені ЄЛК, були прийняті і значення культурного ландшафту було розширено на набагато більшу групу цінностей на основі взаємовідношення між людською культурою (суспільством) і ландшафтом. Це положення підтверджено іншими пунктами ст.131, де викладена концепція охорони ландшафту щодо тих аспектів і характеристик, які складають матеріальне та видиме *відображення* національної ідентичності (п.2), та її спрямування на визнання, захист та, у разі необ-

² Формулювання наведено в редакції ст. 131 Кодексу Урбані від 30.07.2009

хідності, відновлення культурних цінностей, які він виражає (п.4). [39].

Серед багатьох питань, які регулюються Кодексом Урбані, особливий інтерес викликають статті, присвячені ландшафтному плануванню (Ст. 135, 143-145). Зазначається, що держава та регіони забезпечують належне пізнання, охорону, планування та управління всією територією на основі цінностей, виражених різними контекстами, які її складають. З цією метою регіони підпорядковують територію спеціальному законодавству щодо використання через ландшафтні плани або містобудівні територіальні плани. Розроблення ландшафтних планів здійснюється спільно Міністерством культури та регіональними органами влади із залученням Міністерства навколишнього середовища та охорони суші і моря. З дати прийняття ландшафтного плану втручання, що суперечать вимогам охорони, не допускаються. Відповідні положення та вимоги є обов'язковими для виконання та переважають над положеннями планів території та містобудування.

Відповідальність за реалізацію приписів Кодексу Урбані покладена на засноване в 1974 р. Міністерство культурної та природної спадщини (з 2021 р. – Міністерство культури). У складі Міністерства культури було утворено Головне управління археології, образотворчого мистецтва та ландшафту та ряд консультативних та допоміжних структур науково-технічного характеру з цих питань: Вища рада з культурних і ландшафтних цінностей, Науково-технічний комітет ландшафту, Національна обсерваторія якості ландшафту.

У національному законодавстві *Іспанії* термін «культурний ландшафт» відсутній: у статті 15 Закону 16/1985 від 25 червня про історичну спадщину Іспанії певне наближення до цього поняття розглядається у пункті «Історичне місце»; у статті 17 Закону 4/1989 від 27 березня про збереження природних просторів, дикої флори та фауни ключовими компонентами охоронюваних ландшафтів були визнані культурні та естетичні цінності; Закон 42/2007 від 13 грудня про природну спадщину та біорізноманіття, що замінив вищенаведений закон, статтею 3 адаптував іспанські охоронювані ландшафти згідно визначення ландшафту, даного ЄЛК.

Поглиблення інтересу до цієї проблематики було пов'язане з включенням декількох культурних ландшафтів країни до Списку всесвітньої спадщини, підписанням та ратифікацією нею у 2007 р. ЄЛК, а результатом стало схвалення на сесії Ради історичної спадщини, що відбулася в Мадриді 4 жовтня 2012 р., Національного плану культурного ландшафту (далі – НПКЛ) [40]. НПКЛ, розроблений Іспанським інститутом культурної

спадщини, визначив культурний ландшафт як результат взаємодії людей і природного середовища протягом тривалого часу, вираженням якого є територія, яка сприймається та цінується за її культурні якості, як продукт процесу та основу ідентичності спільноти. У НПКЛ також наголошується на особливих характеристиках культурного ландшафту як об'єкта спадщини.

Загальною метою НПКЛ визнано охорону ландшафтів країни, що становлять культурний інтерес, розуміючи під цим будь-які заходи, спрямовані на забезпечення життєздатності культурного ландшафту, включаючи дії з ідентифікації, характеристики, документування, дослідження, збереження, охоплення необхідними аспектами визначення, розмежування, аналізу компонентів та управління через перспективу сталого розвитку. Оскільки у НПКЛ передбачено приділити першочергову увагу ландшафтам культурного інтересу, його початковим етапом стало формування орієнтовного переліку саме таких культурних ландшафтів. Тим самим, передбачалось, по-перше, зробити наближення до документального обліку ландшафтів культурного інтересу, дотримуючись попередньо встановленої методології, що дозволяє їх ідентифікацію та документування. По-друге, визначити та опублікувати добірку іспанських ландшафтів («Сто культурних ландшафтів Іспанії») з метою представити їх велику типологічну та географічну різноманітність [17].

Вибірка зі ста ландшафтів відібраних з 173 кандидатів з усієї Іспанії з описом унікальних особливостей кожного з них, визначенням складових елементів і домінуючого характеру показала широкий діапазон їх масштабів: від ландшафту площею від 1 га до 250 000 га, який охоплює історичний регіон. Це свідчить про певні відмінності між регіонами в розумінні поняття «культурний ландшафт», тому в ході дослідження визнано потребу в розробленні керівних принципів для ідентифікації ландшафтів, що представляють особливий інтерес, особливо якщо вони будуть потім перетворені на культурні об'єкти [41]. Іншим інструментом реалізації цього напряму НПКЛ стало виконання проекту «Narrando Paisajes» (www.100paisajes.es), головна мета якого – зробити цифровий контент про культурні ландшафти Іспанії доступним через Інтернет [15].

В останні десятиліття ХХ ст. *Польща*, на думку польських дослідників, була серед міжнародних лідерів у сфері охорони культурного ландшафту [28] та стала ініціатором постановки цієї проблеми у європейському масштабі [35]. Цьому сприяли кілька факторів. Перш за все, теоретичні розробки з питань ландшафту та концепції польської системи його охорони, які проводилися під керівництвом З. Новака та Я. Богдановського. Уже

в 1990 р. до Закону від 15 лютого 1962 р. про охорону культурних цінностей були внесені положення про визнання культурного ландшафту новою категорією «пам'яток» (за два роки до аналогічного міжнародного визнання Конвенцією ВКПС) і визначені форми його охорони у вигляді заповідників, заповідних зон культурного ландшафту і культурних парків. У 1995 р. започатковано створення 5-ї програми Міністерства культури та національної спадщини «Охорона та збереження історичного культурного ландшафту» [28].

У 2001 р. Польща підписала ЄЛК, яку згодом ратифікувала у 2004 р., що надало новий імпульс діяльності у цій сфері. Приймається новий Закон від 23 липня 2003 р. про охорону та догляд за пам'ятками, в якому викладені наступні ландшафтні ініціативи як культурної спадщини: введено поняття «культурний ландшафт» з тлумаченням на засадах Конвенції ВКПС та ЄЛК; культурний ландшафт знову розглядається як типологічна група у складі нерухомих пам'яток (ст. 6); зроблені зміни щодо форм його збереження, які виглядають наступним чином – внесення до реєстру пам'яток, визнання пам'яткою історії, створення культурного парку, запровадження заходів з охорони в місцевому плані просторового розвитку (ст. 7) [44]. Тобто, на культурний ландшафт поширюються як звичайні форми, встановлені для інших категорій нерухомих пам'яток, так і особливі – у вигляді заснування культурних парків, при цьому вирішено відмовитись від впровадження культурних заповідників та заповідних зон культурного ландшафту, які планувалось створювати відповідно до природоохоронних аналогів. Крім того, статтями 84–87 передбачено кожні 4 роки розроблення та реалізація Національної програми охорони та догляду за пам'ятками³. На такий же період приймаються воєvodські, повітові або гмінні програми догляду за пам'ятками.

Паралельно здійснюється діяльність із інституційного забезпечення охорони культурного ландшафту, важливе значення в якій мало офіційне створення у 2002 р. Комісії з культурного ландшафту Польського географічного товариства, як міждисциплінарного наукового форуму, який слугує поширенню поглядів і дослідницьких концепцій щодо еволюції, формування та охорони культурного ландшафту в регіональному та комплексному аспектах (<https://krajobrazkulturowy.us.edu.pl/index.php>). Під час підготовки законодавчих ініціатив із захисту ландшафтів цій Комісії було доручено підготувати дослідження щодо ідентифікації, характеристики та оцінки ландшафтів як з природної, так і з культурної точки зору [43].

Робота, яка являє собою детальну методологічну, методичну та технічну основу (посібник) для підготовки ландшафтного аудиту, стала базою для прийняття в подальшому відповідного нормативно-правового акту.

Однак, незважаючи на зусилля у створенні системи управління та захисту ландшафту в країні, ці заходи все ще приносять незадовільні результати [20]. З метою зупинити деградацію ландшафту, забезпечити комплексне регулювання стану всіх ландшафтів та, водночас, транспонувати окремі положення ЄЛК у своє законодавство, був прийнятий Закон від 24 квітня 2015 р. про внесення змін до деяких законів щодо посилення засобів охорони ландшафту», т.зв. «Закон про ландшафти». Закон означив поняття «культурний ландшафт» як «сприйманий людьми простір, що містить природні елементи і продукти цивілізації, історично сформовані в результаті природних факторів і діяльності людини» та включив його до Закону від 23 липня 2003 р. про охорону та догляд за пам'ятками та Закону від 16 квітня 2004 р. про охорону природи. Закон про ландшафти також запровадив поняття «пріоритетний ландшафт» та такі нові інструменти у сфері збереження ландшафтів як ландшафтний аудит, який має проводитися на території воєводства принаймні кожні 20 років.

В той же час, як вважає А. Wiczorek (2022), надмірно деталізована регламентація підготовки ландшафтних аудитів надзвичайно його ускладнює. Основні загрози якості ландшафту включали низький рівень охорони територій у місцевих планах просторового розвитку, тому достатньо було посилити положення щодо підготовки досліджень умов і напрямів просторового розвитку гмін, зокрема щодо ідентифікації та оцінки ландшафтів, що зустрічаються на їх території, а отже, по всій країні. Оскільки план місцевого розвитку, на відміну від ландшафтного аудиту, є джерелом права і являє собою найкращий інструмент охорони ландшафту, було б доцільно заохочувати владу гмін мати ці плани для всієї території, якою вони керують [46].

Найбільш популярною пам'яткоохоронною формою на сучасному етапі в країні є культурний парк, який своєю постановою може створити рада гміни для захисту культурного ландшафту та збереження територій із самобутнім ландшафтом і нерухомими пам'ятками, характерними з точки зору місцевої забудови та поселенських традицій. На думку Z. Muczkowski, культурний парк є найбільш значущим проявом відповідальності місцевої влади за довірену їй територію [36]. Щоб

³ На кінець 2023 р. виконані дві національні програми – на 2014 – 2017 та 2019 – 2022 роки, готується до ухвалення наступна.

прокласти шлях до нової форми охорони пам'яток, з дотриманням низки адміністративних та право-вих вимог, було розроблено посібник та у 2005 р. Радою охорони пам'яток при Міністерстві культури прийнято виконавчу інструкцію «Принципи створення культурного парку, управління ним та складання плану охорони».

Станом на початок 2022 р. було створено 41 парк, крім того, нараховується 70 парків, для яких проводилися офіційно-юридичні заходи, які стали предметом громадського обговорення та які знаходяться на стадії формулювання пропозицій без здійснення подальших кроків [36]. Домінуючим напрямком, на цей час, є створення культурних парків, що охоплюють простір історичних центрів міст. Великий потенціал для створення культурних парків мають сільські ландшафти та ландшафти малих міст, як найхарактерніші типи культурного ландшафту в Польщі (особливо в східних регіонах) [16].

У *Словаччині* проблематика ландшафту, в тому числі, культурного, як і в інших країнах, стала особливо актуальною з точки зору виконання зобов'язань ЄЛК після підписання її Словацькою Республікою у 2005 р. Однак, ще до цього, у 1994 р. був прийнятий закон, у назві якого прямо згадувався термін ландшафт, який через вісім років був замінений чинним на сьогодні Законом №2002 543/2002 про охорону природи та ландшафту.

У статті 18 цього закону встановлюється, що Уряд Словацької Республіки може своїм указом оголосити заповідним ландшафтом велику територію, зазвичай площею понад 1000 га, з розосередженими екосистемами, важливими для збереження біологічного різноманіття та екологічної стабільності, з характерним виглядом ландшафту або з конкретними формами історичного заселення. Крім того, запровадив нову категорію природоохоронних територій: заповідний ландшафтний елемент (ст. 25) [50].

З 2002 р. термін «культурний ландшафт» введено до Закону №49/2002 про охорону пам'ятного фонду. Крім того, у статті 17 зазначено, що територія з історичною забудовою, територія культурного ландшафту з історичними цінностями або територія з археологічними знахідками та археологічними пам'ятками, які можна топографічно визначити, може бути оголошена міністерством культури пам'ятною зоною [49].

Це прагнення захистити вибрані цінні частини ландшафту відображає той факт, що середовище пам'ятки сприймається як його невід'ємна частина та співтворець монументальних цінностей. При цьому, обов'язковою умовою є наявність пам'яток культури у визначеному ландшафті.

Для охорони національних пам'яток культу-

ри, пам'ятних заповідників і пам'ятних зон призначено спеціальний інструмент – охоронна зона. Враховуючи, що фонд нерухомих пам'яток культури налічує майже 10 тис. національних пам'яток культури, необхідно ієрархізувати, для яких із них необхідно оголосити охоронну зону. Пріоритетним завданням є охорона виняткових ландшафтних пам'яток і значущих ландшафтних якостей міських одиниць – особливо силуетів і панорам історичних ядра міст, які охороняються як пам'ятні заповідники та пам'ятні зони [21].

Знання та конкретизація характерних особливостей ландшафту потребує попередньої розробки типології культурного ландшафту (різноманітності типів ландшафту), яка є складнішою, ніж типологія природного ландшафту. Специфічним явищем культурного ландшафту є пам'ятки культури, погляд на охорону яких зазнав поступового розширення від охорони окремих цінних об'єктів (охорона елемента без зв'язку з його оточенням) до моніторингу зв'язків історичних об'єктів з їхнім найближчим та ширшим оточенням [38].

Т. Hrnčiarová (2010) на основі чинного законодавства Словаччини виділяє наступні категорії об'єктів, в яких змішані елементи природного та культурного ландшафтів: пам'ятки історичної ролінності, охоронювані території та об'єкти, внесені до Списку ВКПС з цінностями культурно-історичного та природного характеру. З точки зору збереження історичних ландшафтних структур, а також культурних традицій і укладів регіону, автор визначає заходи управління у сфері природо-користування та культурної політики: порівняти всі пам'ятки історичного ландшафту з категоріями охорони природи та визначити культурний потенціал території – цінну територію з культурної та екологічної точки зору; опрацювати типологію культурного ландшафту, картографувати та оцінити елементи історичних ландшафтів Словаччини; забезпечити інтегровану інформаційну систему збереження культурного ландшафту, яка також має включати моніторинг стану ландшафту [25].

Спробу окреслити принципи типологічної класифікації культурного ландшафту також було зроблено в Інституті географії Словацької академії наук, які базуються на аналізі природних та соціально-економічних факторів, що визначають походження та характер культурного ландшафту з наданням великого значення часовим аспектам його розвитку [24]

Ще один напрямком становлять географічні методи дослідження культурних пам'яток як елементів більш-менш компактного історичного культурного ландшафту, що дозволяє розглядати загальну картину відповідної пам'ятки і її включення в перетворений культурний історичний пей-

заж [31].

У Чехії склалася достатньо розвинута система законодавчих та нормативних актів з охорони ландшафтної спадщини країни, в основі якої закони з охорони природи і ландшафту та про державну охорону пам'яток. Природоохоронним законодавством встановлено декілька категорій охоронюваних територій, в тому числі, ландшафтних – великомасштабних, таких, як національний парк, заповідна ландшафтна територія, природний парк або невеликих за розміром територіальних форм – природний заповідник, природна пам'ятка, значний ландшафтний елемент тощо [47].

Концептуальний інтерес до збереження ландшафту також пов'язаний з прийняттям Закону №20/1987 про державну охорону пам'яток. Як відзначає К. Куца, пам'яткоохоронна діяльність долучилася цієї сфери спочатку опосередковано – через охорону ландшафтних доміант (замків, церков), тобто окремих будівель чи їх ділянок, які охороняються як пам'ятки культури чи національні пам'ятки культури. Деякі з них також отримали охоронну зону, яка охороняє саме непорушений ландшафтний ефект цих елементів. Іншою формою піклування пам'яткоохоронної служби про ландшафт, був, наприклад, захист городищ, які нерідко представляють дуже характерні особливості ландшафту. Деякі з них уже в 1960-х роках стали заповідниками археологічної спадщини, інші охороняються як культурні пам'ятки. Виразні ландшафтні аспекти мають замкові та заповідні парки, паломницькі алеї, хресні дороги. Досить поширеною є охорона історичних технічних водогосподарських споруд, які сьогодні також сприймаються переважно як «природні» елементи і в усякому разі, як важливі ландшафтні елементи. До 1990 р. деякі великі ділянки ландшафту стали об'єктом охорони, найбільш знаною з яких є «Бабусина долина» – національна природна пам'ятка (1952) та національна культурна пам'ятка (1978), відома, в основному, завдяки книзі Божени Немцовой «Бабуся» [29].

Закон про державну охорону пам'яток запровадив, як особливу форму територіальної охорони пам'яток, категорію «Ландшафтна пам'яткоохоронна зона» (ЛПЗ) Зокрема, передбачено, що Міністерство культури за погодженням з регіональним управлінням може оголосити територію населеного пункту або її частину, історичне середовище чи частину ландшафту, в якій представлені як природні, так і культурно-історичні цінності, значення яких є визначальним для встановлення правового захисту для цієї території, зоною спадщини та визначити умови її охорони (§ 6, абз. 1) [48].

Загалом за період 1992-2022 років було створено 27 ЛПЗ (з 74 зареєстрованих пропозицій),

розмір яких коливається від 123 га до 14 220 га. Деякі з них стали об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, зокрема, Ледніце-Валтіце – один із найбільших рукотворних ландшафтів у Європі [32].

Підписання країною у 2002 р. ЄЛК та її ратифікація 2004 р., відколи вона стала обов'язковою для Чехії, надало новий і значний поштовх у збереженні культурного ландшафту, яке з 2010 р. стало одним із пріоритетів і цілей, визначених Стратегічною програмою сталого розвитку Чеської Республіки, та іншими державними стратегічними документами.

Зокрема, виявлення, визначення, збереження та розвиток типових культурних характеристик ландшафтів країни було одним з головних напрямів у сфері збереження культурної спадщини, встановлених «Державною культурною політикою на 2015 – 2020 роки (з перспективою до 2025 р.)».

З 2008 р. згідно прийнятої на урядовому рівні міжвідомчої концепції прикладних досліджень і розвитку національно-культурної ідентичності (НАКІ) виконується низка дослідницьких проєктів за участі наукових установ.

Одним з результатів цих проєктів стала методологія Типології історичного культурного ландшафту, яка отримала сертифікат Міністерства культури та визнана основним інструментом для ідентифікації культурного ландшафту у будь-якому місці на території країни на основі культурної та історичної цінності території. В основі створення національної типології історичного культурного ландшафту є опрацювання трьох основних категорій культурного ландшафту (цілеспрямовано створених, органічно розвинених та асоціативних), визначених Комітетом всесвітньої спадщини. В межах цього поділу визначено 34 типи історичних культурних ландшафтів, представлених в умовах Чехії, які об'єднані в 9 типових груп, серед яких, наприклад, виділені індустриальні, військові, меморіальні та інші ландшафти. Тип і межі історичного культурного ландшафту визначаються його характерними ознаками, які є носіями важливих культурних цінностей і базуються на матеріальних фізично збережених явищах, а також нематеріальних явищах, пов'язаних із соціальною пам'яттю, міфологією, традицією чи життям і діяльністю відомої особистості [22].

Використання типології історичного культурного ландшафту може слугувати відправною точкою для подальшої роботи у сфері догляду за історико-культурним ландшафтом та для проєктування можливих зон збереження ландшафту, оскільки існуючі ЛПЗ охоплюють не всі цінні види історичного ландшафту, чи інших рівнів захисту [30].

Латвія ратифікувала ЄЛК у 2007р. та у 2010р.

включила Довгострокові цілі ландшафтної політики до головного довгострокового планового документу країни – Стратегії сталого розвитку Латвії до 2030 р.. Згідно з цією стратегією, охорона унікальних традиційних латвійських природних і культурних типів ландшафту як чинника, що визначає якість життя, вимагає: державної підтримки відповідних багатофункціональних сільських районів та захист і розвиток культурних ландшафтів; ідентифікацію та інвентаризацію унікальних традиційних типів латвійського ландшафту, внесення пропозицій щодо моніторингу ландшафтного менеджменту та діяльності в ландшафті; навчання та залучення громадськості до регулювання ландшафтів та визначення вимог до просторових планів та умов охорони важливих типів ландшафтів.

У 2013 р. Урядом Латвії була затверджена Ландшафтна стратегія на 2013-2019 роки, в якій відповідальність за реалізацію ландшафтної політики країни покладено на Міністерство захисту довкілля та регіонального розвитку (МЗДРР). Стратегією було визначено два основних пріоритети на цей період: удосконалення ландшафтного регулювання та законодавчої бази; формування розуміння цінностей ландшафту та підвищення освіти, професійної підготовки та досліджень у сфері ландшафтів.

Відповідно до плану дій Ландшафтної стратегії здійснюється оцінка ландшафтів країни. На першому етапі оцінки (2017-2019 рр.) у діалозі з суспільством було визначено 50 значущих ландшафтів («Ландшафтних скарбів Латвії») по 10 на кожний історико-культурний регіон: Латгале, Земгале, Курземе, Відземе і Ризький. У співпраці з Національною бібліотекою Латвії були створені пересувні виставки та електронне сховище (www.ainavudargumi.lv) з фотографіями та розповідями про ландшафтні скарби. На основі 50 ландшафтних скарбів експертна рада з ландшафтів узгодила 8 унікальних або культових ландшафтів, наприклад, прибережну зону Балтійського моря або ландшафт стародавньої долини Абава, які доповнили культурний канон Латвії.

Очікувані результати другого етапу оцінки ландшафтів, який розпочався 2020 р., мають містити наступні компоненти: визначення районів «Національних ландшафтів»; створення електронного ландшафтного атласу; розроблення рекомендацій міністерствам, регіонам планування, муніципалітетам, які стануть основою для формування наступного програмного документа – Національного плану ландшафтної політики.

З 2012 р. Латвія долучилась до європейського конкурсу з присудження Ландшафтної ознаки Ради Європи. Зростання його популярності та кількості учасників обумовило необхідність з 2020 р. орга-

нізації національного відбору шляхом проведення конкурсів у кожному з п'яти регіонів країни.

Литва підписала ЄЛК у 2000 р., ратифікувала у 2002 р. та відтоді розпочала процес її імплементації. Оскільки ландшафтна тематика є предметом різних законів, Литва не приймала окремого закону про ландшафт і йшла шляхом поступового ухвалення декількох підзаконних нормативно-правових актів. 1 грудня 2004 р. уряд Литви прийняв постанову №1526 «Ландшафтна політика Литовської Республіки». Документ поєднує різні наукові парадигми в області ландшафту і містить національне бачення охорони, регулювання, планування ландшафту та керівні принципи щодо його якості, просторових планів, моніторингу, діяльності з планування та відновлення, а також інтеграцію в територіальне та стратегічне планування тощо.

У своїй наступній постанові від 22 серпня 2005 р. №909 «Засоби реалізації ландшафтної політики в Литовській Республіці» уряд визначив три основні цілі на період до 2020 р.: оцінка ландшафтної структурної різноманітності; розроблення законодавчих актів, координація дій органів місцевого самоврядування щодо охорони та використання ландшафтів; вивчення ландшафту, глибше розуміння громадськістю та професійна підготовка. Відповідальність за різні завдання була розподілена між міністерствами навколишнього середовища, культури та сільського господарства.

У 2007 р. було засновано Національну ландшафтну премію Литви, у 2015 р. Міністерство освіти організувало Конкурс регіональних ландшафтів, яких найкраще відображають особливості усіх п'яти етнографічних регіонів Литви.

З 2009 р. запроваджено моніторинг національної ландшафтної політики та інформування громадськості про хід її реалізації. Зведений щорічний звіт про його результати представляється громадськості на веб-сторінці Мінприроди.

З метою визначення довгострокової стратегії охорони ландшафту Мінприроди затвердив у 2015 р. Національний план управління ландшафтом (далі – НПУЛ). НПУЛ встановлює напрямки регулювання ландшафту, диференційовані на території інтенсивного використання та території сталого або комплексного використання з урахуванням природних і культурних цінностей їхнього ландшафту. НПУЛ також рекомендує заходи щодо підтримання екологічної рівноваги ландшафту, формування природного каркасу та збереження природно-культурних цінностей і ландшафтних комплексів [27]. НПУЛ має бути включено до Комплексного плану території Литовської Республіки та затверджено урядом Литви, він стане важливим правовим інструментом

реалізації політики охорони та регулювання ландшафту на національному та регіональному рівнях. Це дозволить інтегрувати принципи ландшафтної політики в стратегічні програми та плани інших секторів економіки. НПУЛ також можна розглядати як джерело знань для громадськості про ландшафт країни та засіб формування активної і відповідальної громадянської позиції з питань його збереження.

З 2020 р. здійснюється доопрацювання Національної ландшафтної політики з перспективою на наступний період [14].

Пропозиції щодо основних напрямів дій з охорони та збереження культурно-ландшафтної спадщини України

Аналіз прикладів успішного досвіду окремих європейських країн з практичного впровадження концепту культурного ландшафту у порівнянні із вітчизняною практикою в Україні дав змогу визначити основні проблеми у цій галузі та окреслити орієнтовні напрями у стратегії їх вирішення, основні механізми і інструменти з реалізації.

Першочерговим заходом у формуванні такої стратегії може стати розроблення та схвалення розпорядженням Уряду Національного плану дій з охорони та збереження культурно-ландшафтної спадщини України (далі – НПД), до якого пропонується включити наступні положення та заходи⁴.

Основною метою НПД на найближчі 5-10 років має стати забезпечення охорони, збереження та дбайливого використання культурних ландшафтів країни шляхом:

врахування при формуванні та реалізації державної культурної, екологічної та містобудівної політики;

включення, як неодмінної складової, до стратегії повоєнної відбудови України;

привернення суспільної уваги та залучення громадськості до охорони та популяризації культурних ландшафтів.

Реалізацію заходів НПД, як у коротко-, так і довгостроковій перспективі, пропонується здійснювати за такими напрямками:

1. Удосконалення системи законодавчого забезпечення з питань охорони, регулювання та планування ландшафтів та її приведення у відповідність до правових та нормативних стандартів ЄС, що передбачає виконання таких завдань та заходів:

1.1 Розроблення проектів Законів України та законодавчих положень, зокрема:

– Проекту Закону України «Про ландшафти» або (як альтернативного варіанту) – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи охорони, регулювання та планування ландшафту» з пропозиціями що змін до законів про охорону культурної спадщини, про охорону навколишнього природного середовища, про природно-заповідний фонд, про регулювання містобудівної діяльності тощо;

– Проекту «Кодексу культурної і природної спадщини і ландшафту» шляхом консолідації законів про охорону культурної спадщини та про природно-заповідний фонд з включенням розділу про ландшафтне планування (у довгостроковій перспективі);

– Законодавче запровадження поняття «культурний ландшафт» на міжнародно визнаних засадах⁵ та поняття «Охоронювана культурно-ландшафтна територія», як особливої форми його збереження;

– Внесення до Розділу VI «Захист традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини» Закону України «Про охорону культурної спадщини» нової статті «Охоронювана культурно-ландшафтна територія» та передбачення нею наступних видів у вигляді «Охоронюваної культурно-ландшафтної зони» та «Культурно-ландшафтного парку», які створюються для охорони, збереження та дбайливого використання культурного ландшафту з пов'язаними з ним нерухомими пам'ятками або їх комплексами на території населеного пункту або за його межами місцевого чи національного значення.

Переведення частини значних за територією та своєю вагомістю існуючих ландшафтних об'єктів до категорії «Охоронювана культурно-ландшафтна зона»⁶.

1.2 Розроблення та затвердження нормативно-правових актів (порядків, методик, стандартів, інструкцій) щодо:

– Топографічного визначення території об'єктів культурної спадщини та їх зони охорони, розроблення зон охорони, визначення та затвердження меж і режимів їх використання;

– Оголошення територій охоронюваною культурно-ландшафтною територією та розроблення плану організації її території;

– Виявлення, характеристики, типології, ідентифікації, оцінки, документування, інвентаризації ландшафтів тощо з урахуванням їх природної, культурної та історичної цінності;

⁴ При підготовці пропозицій використані публікації автора [6, 12].

⁵ Наприклад, як «топографічно визначену територію, як її сприймають люди та характер якої є спільним продуктом історичної та сучасної взаємодії даного суспільства і навколишнього середовища визначної культурної (материль-

ної і духовної) значущості».

⁶ «Історичний ландшафт Київських гір і долини рік Дніпра у м. Києві», «Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки Війська Запорозького» та «Замкова гора у м. Чигирин».

2. Удосконалення системи державного управління та інституційного забезпечення шляхом виконання наступних завдань та заходів:

2.1 Удосконалення стратегічного та програмно-цільового планування з питань охорони, регулювання та планування ландшафтів

– розроблення та затвердження розпорядженням Кабінету Міністрів України Концепції державної ландшафтної політики (або Державної ландшафтної стратегії) з покладенням відповідальності за їх реалізацію та звітування на міністерства захисту довкілля та природних ресурсів (Міндовкілля), культури та інформаційної політики (МКІП), розвитку громад, територій та інфраструктури (Мінінфраструктури), створення міжвідомчої комісії для координації діяльності та розроблення пропозицій щодо формування і реалізації державної ландшафтної політики;

– сприяння врахуванню питань охорони ландшафтів при розробленні, затвердженні та реалізації: стратегії сталого розвитку України та її регіонів; стратегії державної політики у сфері охорони культурної спадщини; Державної, регіональних та місцевих програм охорони культурної спадщини;

2.2 Посилення інституціональної, організаційної, комунікативної та фінансової спроможності органів охорони КПС:

– Ініціювання створення Державного агентства культурної спадщини та Державного агентства природної спадщини як центральних органів виконавчої влади;

– Реорганізація та довгострокова підтримка діяльності Українського державного інституту культурної спадщини (УДІКС), як головного центру з наукової, науково-організаційної та науково-технічної діяльності у сфері охорони нерухокої культурної спадщини. Важливими елементами діяльності УДІКС має функціонування регіональних відділень та введення до структури підрозділу з питань культурного ландшафту;

– Створення, шляхом інтеграції існуючих галузевих систем, загальнодержавної інформаційно-комунікаційної системи культурної та природної спадщини України та відповідного геопорталу з візуалізацією на інтерактивних картах та наданням різноманітної інформації про їх об'єкти та території, в рамках якої передбачити виділення розділу «Культурний ландшафт» (у довгостроковій перспективі);

3. Розвиток системи охорони і збереження культурно-ландшафтної спадщини

Розроблення та виконання заходів щодо:

– Проведення досліджень з виявлення, характеристики, типології, ідентифікації, оцінки, документування, інвентаризації культурних ландшафтів;

– Визначення найбільш цінних і пріоритетних для заповідання культурно-ландшафтних територій для забезпечення подальшого резервування та виділення земель для їх створення;

– Започаткування та реалізація проекту «Ландшафтне багатство України» з визначення та представлення в інформаційному просторі добірки найбільш видатних культурних ландшафтів кожного з регіонів з метою відобразити їх велику типологічну та географічну різноманітність;

– Започаткування та реалізація проекту «Червона книга культурних ландшафтів» з матеріалами вивчення та узагальнення матеріалів про стан ландшафтів, що знаходяться під загрозою інтенсивної антропогенної трансформації та знищення;

– Створення електронних атласів культурної і природної спадщини регіонів України, її історичних або етнографічних територій тощо;

4. Створення та розвиток системи просвіти, інформування та залучення громадськості до популяризації та охорони культурних ландшафтів

Розроблення та виконання заходів щодо:

– Приєднання до європейського конкурсу з присудження «Ландшафтної ознаки Ради Європи» з відповідною організацією та проведенням національного та регіональних конкурсів-відборів;

– Організація заходів з щорічного відзначення 20 жовтня як «Міжнародного дня ландшафтів» з нагоди прийняття Європейської ландшафтної конвенції;

– Організація і проведення Всеукраїнської громадської акції «Сім культурно-ландшафтних чудес України», в тому числі, з визначенням на першому етапі найбільш значущих культурних ландшафтів кожного регіону;

– Встановлення Національної ландшафтної премії та започаткування Конкурсу регіональних культурних ландшафтів, які найкраще відображають особливості етнографічних регіонів України (в довгостроковій перспективі).

Висновки. Україна володіє великим та унікальним за різноманітністю культурно-ландшафтним потенціалом, від збереження та ефективного використання якого значною мірою залежить якість життя населення як нашої країни, так і всієї Європи в цілому. Проте стан ландшафтів, який викликає давнє занепокоєння громадськості, багаторазово погіршився внаслідок повномасштабної збройної агресії росії проти України. При цьому в Україні спостерігається відставання у імплементації зобов'язань, прийнятих європейською та світовою спільнотою в ряді міжнародних документів щодо збереження культурних ландшафтів.

Причини існуючого становища полягають не тільки у нехтуванні прийнятими зобов'язаннями та зацікавленості з боку державних та місцевих органів влади щодо вирішення цих питань. Питання слід розглядати у більш широкому контексті, оскільки суспільний запит щодо розвитку культурно-ландшафтної проблематики в Україні не реалізується в повній мірі внаслідок:

– дефіциту розроблених, прийнятих та впроваджених законодавчих, нормативно-правових, інституційних, методичних та практичних механізмів;

– недостатнього комплексного наукового вивчення культурних ландшафтів, перш за все з боку географічної науки, в контексті їх виявлення та охорони як КПС, що здійснюється, при цьому, в умовах зменшення кількості наукових установ та кадрів, невинної втрати загального науково-технічного потенціалу та зниження його професійного рівня;

– недостатнього інформування суспільства, поширення знань про культурні ландшафти та залучення громадськості до їх збереження та дбайливого використання.

Ігнорування або недооцінка культурних ландшафтів як КПС може привести до їх деградації, руйнування та загрози безповоротної втрати. Подолання негативних тенденцій у цій сфері має бути пов'язане з визначенням довгострокової стратегії, розробленої з урахуванням успішного досвіду окремих європейських країн з практичного впровадження концепту культурного ландшафту, першочерговим заходом у формуванні якої може стати розроблення та схвалення урядовим розпорядженням Національного плану дій з охорони та збереження культурно-ландшафтної спадщини України.

Подяка. Дослідження фінансується ЄС NextGenerationEU з коштів механізму Плану відновлення та стійкості в рамках проекту «Стипендії видатним дослідникам, яким загрожує військовий конфлікт в Україні» № 09I03-03-V01-00021. Ця стаття є одним із результатів теми «Електронне картографування культурно-ландшафтної спадщини України» в рамках гранту №2/0043/23 «Ідентифікація ландшафтного різноманіття та його змін у Словаччині на основі даних дистанційного зондування в контекст європейської зеленої угоди» за підтримки Словацького наукового грантового агентства VEGA.

Ігнорування або недооцінка культурних ландшафтів як КПС може привести до їх деградації, руйнування та загрози безповоротної втрати. Подолання негативних тенденцій у цій сфері має бути пов'язане з визначенням довгострокової стратегії, розробленої з урахуванням успішного досвіду окремих європейських країн з практичного впровадження концепту культурного ландшафту, першочерговим заходом у формуванні якої може стати розроблення та схвалення урядовим розпорядженням Національного плану дій з охорони та збереження культурно-ландшафтної спадщини України.

Список використаної літератури

1. Денисик Г.І. Етнокультурне ландшафтознавство у Вінницькому педуніверситеті // Етнокультурне ландшафтознавство: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), м. Вінниця, 28-29 травня 2018 р. / відп. ред. В.М. Воловик. Вінниця, 2018. – С. 3-8.
2. ДСТУ 7739:2015 Захист довкілля. Ландшафти. Терміни та визначення понять. Київ: УкрНДНЦ, 2016. – 25 с.
3. Європейська ландшафтна конвенція. Офіційний переклад. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16802f3fc0>
4. Поливач К. Культурно-ландшафтне районування України // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія», 2022. – Вип. 57. – С. 173-183. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-57-13>
5. Поливач К.А. Культурно-ландшафтна спадщина України: концепція електронного атласу // Географічна освіта і наука: виклики і поступ: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 18–20 травня 2023 р.) / У 3-ох томах. Львів: Простір-М, 2023. – Том 3. – С. 91-96
6. Поливач К.А. Проекти Концепції державної політики у сфері охорони нерухомої культурної спадщини та Плану заходів з її реалізації // Культурна спадщина в Атласній геоінформаційній системі сталого розвитку України: Л.Г. Руденко, К.А. Поливач, В.С. Чабанюк та ін./ за ред. Л.Г. Руденка, 2018. – С. 165-178
7. Про ландшафти. Проект Закону України від 13.02.2012 до другого читання. – Режим доступу: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=36258&pf35401=214088>
8. Про охорону культурної спадщини Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
9. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
10. Про природно-заповідний фонд України. Закон України від 16 червня 1992 р. № 2456-XII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
11. Руденко Л.Г. Поливач К.А. Природна спадщина: досвід та перспективи картографування в Україні // Укр. геогр. журн. – 2015. – №4 – С. 40-49. <https://doi.org/10.15407/ugz2015.04.040>
12. Руденко Л.Г., Поливач К. А. Збереження і використання культурної спадщини в Україні: проблеми та конструктивні пропозиції // Укр. геогр. журн. – 2018. – № 2. – С. 51-61. <https://doi.org/10.15407/ugz2018.02.051>
13. Чехній В.М. Концепція ландшафту у сфері практичної діяльності: досвід Великої Британії // Ландшафтознавство. – 2022. – 2 (2). – 72-83. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2022-2-72-83>
14. 11th Council of Europe Conference on the European Landscape Convention. Addresses from States participating in the Conference. Strasbourg 26-27 May 2021. CEP-CDCPP (2021) 3Bil. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/11th-council-of-europe-conference-on-the-european-landscape-convention/1680a248f1>
15. Arques, F S. & Mariné, N C. (2021). Hacia un hiperatlas para el conocimiento y difusión de los paisajes culturales

- españoles // *Patrimonio cultural de España*, №12. – P. 372-384.
16. Bernat, S., Jaraszek, K., & Mękal, A. (2022). Assessment of the possibility of establishing cultural parks in selected rural and small town areas in the Lublin Province // *Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum*. – 2022. – 21(1). – P. 25–40. <https://doi.org/10.31648/aspal.7077>
 17. Cruz, L., & Carrión, M. (eds.) *100 paisajes culturales en España*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2015, 478 p.
 18. De Montis, A. Impacts of the European Landscape Convention on national planning systems: A comparative investigation of six case studies // *Landscape and Urban Planning*. – 2014. – 124. – P. 53-65. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2014.01.005>
 19. Decreto Legislativo 22 gennaio 2004, n. 42 Codice dei beni culturali e del paesaggio. – Режим доступу: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2004-01-22;42>
 20. Degórski M., (2012) *Problemy planowania ochrony krajobrazu w Polsce*. // *Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. 33, s. 17-29.
 21. Dvorakova, V (2012). *Kulturna krajina a jej ochrana z hladiska kulturneho dedictva* // *Urbanita*, 4. – Режим доступу: <https://www.uzemneplany.sk/sutaz/kulturna-krajina-a-jej-ochrana-z-hladiska-kulturneho-dedictva>
 22. Ehrlich, M. Kuča, K., Kučová, V., Pacáková B., Pavlátová, M., Salašová, A., Šantrůčková M., Vorel, I., Weber, M. *Typologie historické kulturní krajiny České republiky*. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2020. – 170 s.
 23. García-Martina, M., Bieling, C., Hartc, A., & Plieninger, T. Integrated landscape initiatives in Europe: Multi-sector collaboration in multi-functional landscapes // *Land Use Policy*. – 2016. – 58. – P. 43-53. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2016.07.001>
 24. Hanušin, J., Ira, V., Ořahel, J., Podolák P. Identification of historical cultural landscape using the example of selected municipalities in the hinterland of Bratislava. // *Geografický časopis*. – 2015. – 67. – P. 3-24.
 25. Hrnčiarová, T. *Reprezentatívne historické prvky krajiny a ich manažment* // *Folia geographica*. – 2010. – 16 Prešov. – P. 79-92.
 26. Huba, M., Kubišová, K. *Legislatívne aspekty ochrany charakteristického vzhľadu (kulturnej) krajiny v medzinárodnom kontexte* // *Geographia Slovaca*. – 2017. – No.33. – P. 31-57.
 27. Kavaliauskas P., Veteikis D., Volungevičius J., Skorupskas R., Dumbliauskienė M. *Creating The National Landscape Management Plan of the Republic Lithuania*. Vilnius, 2013. – Режим доступу: https://www.lgd.lt/sites/default/files/Landscape_Manag_Plan_2013_Kavaliauskas_Veteikis_0.pdf
 28. Klupsz, L. *Krajobraz kulturowy jako kategoria zabytków i jego specyfika* // *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego*. – 2016. – 2 (16). – P. 41-56. https://doi.org/10.24358/ODK_2016_02_04
 29. Kuča, K. *Ochrana kulturní krajiny z hlediska památkové péče* // In.: Štréblová Hronovská, K., Kupka, J. (eds) *Ochrana kulturní krajiny – hledání cílů, možností a pravidel*. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 2013. – P. 79-84.
 30. Kupka, J. *Typologie historické kulturní krajiny jako podklad pro památkovou péči a regionální rozvoj* // *Regionální rozvoj mezi teorií a praxí*. – 2022. – №3. – P. 47-60. – Режим доступу: <http://www.regionalni-rozvoj.eu/vydani/202203>.
 31. Lacika, J. *Geografický přístup k výskumu kulturných pamiatok a historickej kultúrnej krajiny (na príklade Podmalo-karpatského regiónu)* // *Geografický časopis*. – 2015. – 67. – P. 359-378.
 32. Lipský, Z. *Krajinné památkové zóny jako nástroj ochrany historické kulturní krajiny*. // *Životné prostredie*. – 2014. – 48. – s.15-19.
 33. Majchrowska A. *Doświadczenia innych krajów w identyfikowaniu typów krajobrazowy* // *Identyfikacja i waloryzacja krajobrazów – wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*. Materiały konferencyjne. Warszawa: GDOŚ, 2013. – P. 6-16.
 34. Marconi I. *L'articolo 9 della Costituzione: cultura, paesaggio e ricerca. Contenuto, genesi e finalità della norma*. Altalex, 2021. – Режим доступу: <https://www.altalex.com/guide/articolo-9-della-costituzione>
 35. Myczkowski Z. *Krajobraz kulturowy – fenomen integracji ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego*//*Wiadomosci Konserwatorskie*. – 2018. – 56. – P. 70-87.
 36. Myczkowski Z., Marcinek R., Siwek A. *Park kulturowy jako forma ochrony krajobrazu kulturowego (historycznego)*. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Kraków, 2017. – Режим доступу: <http://krajobrazmojegomiasta.pl/wydawnictwa>
 37. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention / WHC.17/01 12 July 2017*. Режим доступу: <https://whc.unesco.org/document/163852>
 38. Ořahel, J., Hrnčiarová, T., Kozová, M. *Typológia krajiny Slovenska: regionalizácia jej prírodno-kulturného charakteru* // *Život. Prostr.* – 2008. – Vol. 42. – No. 2. – P. 70-76.
 39. Paolucci M. D. *The protection of Italian cultural landscape through its legislative system*. // *Journal of the City Planning Institute of Japan*. – 2008. – Vol.43.3. – P. 529-534. – Режим доступу: https://www.jstage.jst.go.jp/article/journalcpj/43.3/0/43.3_529/article-char/en
 40. *Plan Nacional de Paisaje Cultural. Aprobación: Consejo de Patrimonio Histórico celebrado en Madrid, octubre de 2012*. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Edición, 2015. – 49 p.
 41. Rodrigo de la O Cabrera, M., Marine, N. & Escudero, D. *Spatialities of cultural landscapes: towards a unified vision of Spanish practices within the European* // *Landscape Convention, European Planning Studies*. – 2020. – 28:9. – P.1877-1898. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1701633>
 42. Simensen T., Halvorsen R., Erikstad L. *Methods for landscape characterisation and mapping: A systematic review* // *Land Use Policy*. – 2018. – Vol. 75. – P. 557-569. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.04.022>
 43. Solon J., Chmielewski T.J., Myga-Piątek U., Kistowski M. *Identyfikacja i ocena krajobrazów Polski – etapy i metody postępowania w toku audytu krajobrazowego w województwach* // *Problemy Ekologii Krajobrazu*. – 2015. – 40. – P.

55-76.

44. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nr 162 poz. 1568. – Режим доступу: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/T/D20031568L.pdf>
45. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu. – Режим доступу: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000774/T/D20150774L.pdf>
46. Wieczorek A. Audyt krajobrazowy – czy jest potrzebny? // Mazowsze. Studia Regionalne, №42, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, 2022. – s. 83-93. – Режим доступу: https://mazowszestudiaregionalne.pl/wp-content/uploads/2023/03/MSR_42_04_Wieczorek.pdf
47. Zákon České národní rady č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny. – Режим доступу: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-114>
48. Zákon České národní rady č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči. – Режим доступу: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20>
49. Zákon Slovenskej národnej rady o ochrane pamiatkového fondu č. 49/2002 Zz. – Режим доступу: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-49>
50. Zákon Slovenskej národnej rady o ochrane prírody a krajiny č. 543/2002 Zz. – Режим доступу: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-543#p33>

Cultural landscape as heritage: proposals for Ukraine from the experience of certain European countries

Kateryna Polyvach

PhD (Geography), Independent Researcher,
Department of Human and Regional Geography,
Institute of geography, Slovak Academy of Sciences,
49 Štefánikova St., Bratislava, 81473, Slovakia

ABSTRACT

Formulation of the problem. Ukraine has a vast and uniquely diverse cultural landscape potential. However, the state of the landscapes, which has long been a matter of public concern, has deteriorated many times over as a result of Russia's full-scale armed aggression against Ukraine. At the same time, Ukraine is far behind in implementing the commitments made by the European and international community in a number of international documents on the preservation of cultural landscapes.

The purpose of the article. The purpose of this publication is to develop proposals for the implementation of the concept of cultural landscape in the field of protection and preservation of cultural and natural heritage on the basis of fulfilling Ukraine's relevant international obligations and introducing the best mechanisms and practices of European countries.

Methodology and results. The research methodology is based on a descriptive qualitative and comparative approach, which made it possible to reveal the peculiarities of the experience of preserving the cultural landscape as a heritage in certain EU countries - representatives of the "old Europe" (Italy and Spain), post-socialist (Poland, Slovakia, Czech Republic) and post-Soviet (Latvia and Lithuania) space. The European experience was studied through the prism of meeting the requirements of the European Landscape Convention and the possibilities of its practical application in Ukraine.

The analysis of examples of practical implementation of the concept of cultural landscape by European countries in comparison with domestic practice in Ukraine made it possible to identify the main problems in this area and to outline indicative directions of a possible strategy for their solution, the main mechanisms, tools and specific measures for their implementation.

The first step in the development of such a strategy could be the development and adoption by government decree of a National Action Plan for the Protection and Preservation of the Cultural Landscape Heritage of Ukraine. The overall goal of this plan for the next 5-10 years should be to ensure the protection, preservation and careful use of the country's cultural landscapes by: bringing the country's legislation into line with the EU system of legal and regulatory standards for landscape protection, regulation and planning; taking these issues into account in the formulation and implementation of state cultural, environmental and urban planning policies and including them as an integral part of the strategy for Ukraine's post-war reconstruction; raising public awareness and involving communities.

Scientific novelty and practical significance. The novelty of the study is the identification of the main areas of action for the protection and preservation of the cultural landscape heritage of Ukraine and the development of concrete proposals for their filling with appropriate measures.

Acknowledgement. The research is financed by the European Union NextGenerationEU from the funds of the Recovery and Resilience Plan mechanism within the project "Scholarships for outstanding researchers threatened by the military conflict in Ukraine" No. 09I03-03-V01-00021. This article is one of the results of the research within the framework of grant no. 2/0043/23 "Identification of landscape diversity and its changes in Slovakia based on remote sensing data in the context of the European Green Deal" supported by the Slovak Scientific Grant Agency VEGA.

Keywords: cultural landscape, cultural and natural heritage, cultural landscape heritage, European experience.

References

1. Denysyk H.I. (2018) *Ethnocultural Landscape Studies at Vinnytsia Pedagogical University. Ethnocultural Landscape Studies: Theoretical and Applied Aspects: Proceedings of the First All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference*, 3-8. [in Ukrainian]
2. DSTU 7739:2015. (2016) *Protecting the environment. Landscapes. Terms and Definitions*, 25. [in Ukrainian]
3. Council of Europe (2000) *European Landscape Convention*, Florence, 20.X.2000. ETS No 176. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=176>
4. Polyvach K. (2022) *Cultural landscape zoning of Ukraine. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology"*, (57), 173-183. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-57-13> [in Ukrainian]
5. Polyvach K.A. (2023) *Cultural landscape heritage of Ukraine: concept of the electronic atlas. Geographical education and science: challenges and advancement: Proceedings of the international scientific and practical conference dedicated to the 140th anniversary of Geography at Lviv University, Lviv, Vol.3*, 91-96. [in Ukrainian]
6. Polyvach K.A. (2018) *Drafts of the Concept of State Policy in the field of protection of immovable cultural heritage and the Action Plan for its implementation. In: Cultural heritage in the Atlas Geographic Information System of Sustainable Development of Ukraine/ edited by L.G. Rudenko, Kyiv*, 165-178. [in Ukrainian]
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2012) *On the landscapes: Draft Law of Ukraine on February 13, 2012 for the second reading*. <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=36258&pf35401=214088> [in Ukrainian]
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2000) *On the protection of cultural heritage: Law of Ukraine No. 1805-III on June 8, 2000*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> [in Ukrainian]
9. Verkhovna Rada of Ukraine (1991) *On Environmental Protection: Law of Ukraine No 1264-XII on June 25, 1991*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian]
10. Verkhovna Rada of Ukraine (1992) *On Nature Reserve Fund of Ukraine: Law of Ukraine No 2456-XII on June 16, 1992*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> [in Ukrainian]
11. Rudenko, L.H. & Polyvach, K.A. (2015) *Natural heritage: experience and prospects of mapping in Ukraine. Ukrainian Geographical Journal*, 4, 40-49. <https://doi.org/10.15407/ugz2015.04.040> [in Ukrainian]
12. Rudenko, L.H. & Polyvach, K.A. (2018) *Conservation and use of cultural heritage in Ukraine: problems and constructive proposals. Ukrainian Geographical Journal*, 2, 51-61. <https://doi.org/10.15407/ugz2018.02.051> [in Ukrainian]
13. Chekhniy V.M. (2022) *The concept of landscape in practice: the experience of Great Britain. Landscape Science*, 2 (2), 72-83. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2022-2-72-83> [in Ukrainian]
14. Council of Europe (2021) *11th Council of Europe Conference on the European Landscape Convention. Addresses from States participating in the Conference. CEP-CDCPP (2021) 3Bil*. <https://rm.coe.int/11th-council-of-europe-conference-on-the-european-landscape-convention/1680a248f1>
15. Arques, F S. & Mariné, N C. (2021) *Towards a hyperatlas for the knowledge and dissemination of Spanish cultural landscapes. Cultural heritage of Spain*, 12, 372-384 [in Spanish]
16. Bernat, S., Jaraszek, K., & Mękal, A. (2022) *Assessment of the possibility of establishing cultural parks in selected rural and small town areas in the Lublin Province. Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum*, 21(1), 25-40. <https://doi.org/10.31648/aspal.7077>
17. Cruz, L., & Carrión, M. (eds.) (2015) *100 Spain cultural landscapes. Madrid: Ministry of Education, Culture and Sports*. 478. [in Spanish]
18. De Montis, A. (2014) *Impacts of the European Landscape Convention on national planning systems: A comparative investigation of six case studies. Landscape and Urban Planning*, 124, 53-65. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2014.01.005>
19. Italian Government (2004) *Cultural Heritage and Landscape Code: Legislative Decree 22 January 2004, n. 42*. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2004-01-22:42> [in Italian]
20. Degórski M. (2012) *Problems of landscape conservation planning in Poland. Problems of Landscape Ecology*, 33, 17-29. [in Polish]
21. Dvorakova, V. (2012). *Cultural landscape and its protection in terms of cultural heritage. Urbanita*, 4. <https://www.uzemneplany.sk/sutaz/kulturna-krajina-a-jej-ochrana-z-hladiska-kulturneho-dedictva> [in Slovak]
22. Ehrlich, M. Kuča, K., Kučová, V., Pacáková B., Pavlátová, M., Salašová, A., Šantrůčková M., Vorel, I., Weber, M. (2020) *Typology of the historical cultural landscape of the Czech Republic. České Budějovice: National Heritage Institute*, 170. [in Czech]
23. García-Martina, M., Bieling, C., Hart, A., & Plieninger, T. (2016) *Integrated landscape initiatives in Europe: Multi-sector collaboration in multi-functional landscapes. Land Use Policy*, 58, 43-53. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2016.07.001>
24. Hanušin, J., Ira, V., Ořahel, J., Podolák P. (2015) *Identification of historical cultural landscape using the example of selected municipalities in the hinterland of Bratislava. Geographical Journal*, 67, 3-24.
25. Hrnčiarová, T. (2010) *Representative historical landscape features and their management. Folia geographica*, 16 Prešov, 79-92. [in Slovak]
26. Huba, M., Kubišová, K. (2017) *Legislative aspects of the protection of the characteristic appearance of (cultural) landscapes in the international context (comparative study). Geographia Slovaca*, 33, 31-57. [in Slovak]
27. Kavaliauskas P., Veteikis D., Volungevičius J., Skorupskas R., Dumbliauskienė M. (2013) *Creating The National Landscape Management Plan of the Republic Lithuania. Vilnius*. https://www.lgd.lt/sites/default/files/Landscape_Manag_Plan_2013_Kavaliauskas_Veteikis_0.pdf

28. Klupsz, L. (2016) Cultural landscape as a category of monuments and its specificity. *Cultural Heritage Protection*, 2 (16), 41-56. https://doi.org/10.24358/ODK_2016_02_04 [in Polish]
29. Kuča, K. (2013) Protection of the cultural landscape from the point of view of conservation. In: Štréblová Hronovská, K., Kupka, J. (eds) *Protection of cultural landscapes - search for goals, possibilities and rules*. Czech Technical University in Prague, Prague, 79-84. [in Czech]
30. Kupka, J. (2022) Typology of historical cultural landscapes as a basis for conservation and regional development. *Regional development between theory and practice*, 3, 47-60. <http://www.regionalnirozvoj.eu/vydani/202203> [in Czech]
31. Lacika, J. (2015) Geographical approach to the research of cultural monuments and historical cultural landscapes (on the example of the Sub-Malocarpathian region). *Geographical Journal*, 67, 359-378. [in Slovak]
32. Lipský, Z. (2014) Landscape conservation zones as a tool for the protection of historic cultural landscapes. *Environment*, 48, 1, 15-19. [in Czech]
33. Majchrowska A. (2013) Experiences of other countries in identifying landscape types. *Identification and valorisation of landscapes - implementation of the European Landscape Convention: Conference materials*, Warszawa, 6-16. [in Polish]
34. Marconi I. (2021) Article 9 of the Constitution: culture, landscape and research. Content, genesis and purpose of the norm. *Altalex*. <https://www.altalex.com/guide/articolo-9-della-costituzione> [in Italian]
35. Myczkowski Z. (2018) Cultural landscape – the phenomenon of integrating cultural and natural heritage conservation. *The Conservation News*, 56, 70-87. [in Polish]
36. Myczkowski Z., Marcinek R., Siwek A. (2017) Cultural park as a form of cultural (historical) landscape protection. National Heritage Institute, Cracow. <http://krajobrazmojegomiasta.pl/wydawnictwa> [in Polish]
37. UNESCO (2017) Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC.17/01, 12 July 2017. <https://whc.unesco.org/document/163852>
38. O'ahel', J., Hrnčiarová, T., Kozová, M. (2008) Typology of the landscape of Slovakia: regionalisation of its natural and cultural character. *Environment*, Vol. 42, 2, 70-76. [in Slovak]
39. Paolucci M. D. (2008) The protection of Italian cultural landscape through its legislative system. *Journal of the City Planning Institute of Japan*, 43.3, 529-534.
40. Historical Heritage Council (2015) National Cultural Landscape Plan, Madrid, October 2012. Madrid: Ministry of Education, Culture and Sport, 49. [in Spanish]
41. Rodrigo de la O Cabrera, M., Marine, N., Escudero, D. (2020) Spatialities of cultural landscapes: towards a unified vision of Spanish practices within the European. *Landscape Convention, European Planning Studies*, 28:9, 1877-1898. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1701633>
42. Simensen T., Halvorsen R., Erikstad L. (2018) Methods for landscape characterisation and mapping: A systematic review. *Land Use Policy*, 75, 557-569. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.04.022>
43. Solon J., Chmielewski T.J., Myga-Piątek U., Kistowski M. (2015) Identification and evaluation of Poland's landscapes – stages and methods of landscape audit proceedings in the provinces. *Problems of Landscape Ecology*, 40, 55-76. [in Polish]
44. Sejm (2003) Act of 23 July 2003 on the protection and care of historical monuments, Nr 162, poz. 1568. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/T/D20031568L.pdf> [in Polish]
45. Sejm (2015) Act of 24 April 2015 amending certain laws in connection with the strengthening of landscape protection tools. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000774/T/D20150774L.pdf> [in Polish]
46. Wieczorek A. (2022) Landscape audit – is it needed? Mazowsze. *Regional Studies*, 42, 83-93. https://mazowszestudiaregionalne.pl/wp-content/uploads/2023/03/MSR_42_04_Wieczorek.pdf [in Polish]
47. Czech National Council (1992) On Nature and Landscape Protection: Act No. 114/1992. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-114> [in Czech]
48. Czech National Council (1987) On State Heritage Protection: Act No. 20/1987. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20> [in Czech]
49. Slovak National Council (2002a) On the Protection of the Monument Fund: Act No. 49/2002. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-49> [in Slovak]
50. Slovak National Council (2002b) On Nature and Landscape Protection: Act No. 543/2002. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-543#p33> [in Slovak]